

UOT: 73/76

ORCID: 0000-0003-3239-2777

DOI: <https://doi.org/10.52094/3005-9941.46.2024.056>

Rayihə Şaiq qızı Məmmədli
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
İncəsənət tarixi kafedrasının müdiri,
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Email: rayiha_m@yahoo.com

XOCALI FACİƏSİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTDƏ İFADƏSİ

Xülasə: Məqalədə müasir Azərbaycan tarixinin ən dəhşətli səhifələrindən biri olan Xocalı soyqırımını və onun təsviri sənətdə əksindən bəhs edilir. Tarixin müxtəlif dövrlərində baş vermiş hadisələr çox zaman yaradıcı insanların əsərlərində öz bədii ifadəsini tapır. Xocalı soyqırımını mövzusu da həm rəngkarlıq, həm qrafika, həm də heykəltəraşlıq sahələrində çalışan sənətkarlarımızın yaradıcılığında mühüm yer tutur. X. Əhmədov, V. Ucatay, N. Əliyev, A. Azərli, N. Məmmədov və digər sənətkarlarımız dəfələrlə bu mövzuya müraciət edərək hadisənin ağır-acısını özündə dolğun şəkildə ifadə edən sənət əsərləri yaratmağa nail olmuşlar.

Açar sözlər: Xocalı, soyqırım, təsviri sənət, rəngkarlıq, qrafika, heykəltəraşlıq.

Tarixin müxtəlif dövrlərində ermənilər tərəfindən soyqırıma məruz qalan Azərbaycan xalqı növbəti belə faciə ilə 1992-ci ildə Xocalıda üzləşdi. Bu, bəşər tarixində az-az təsadüf olunan dəhşətli cinayətlərdən biri və Ermənistanın ölkəmizə hərbi təcavüzünün kulminasiya nöqtəsi idi. Cinayətkar erməni qoşunlarının vəhşiliyi nəticəsində yüzlərlə insan öldürüldü, yüzlərlə insan şikəst oldu, mindən çox Xocalının dinc sakinləri – qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülərək ağlasığmaz erməni zülmünə, təhqir və həqarətinə məruz qaldılar. Azərbaycan xalqı, uşaqdan böyüyə qədər hər kəs, bu hadisələrin dəhşətini yaşadılar. Və, əlbəttə ki, yaradıcı insanlar bu dəhşətli hadisələrə öz münasibətlərini bildirməyə bilməzdilər. İncəsənət öz spesisinə görə dövrün bir növ bədii güzgüsü hesab olunur. Müxtəlif dövrlərdə, fərqli cəmiyyətlərdə baş verən hadisələr həmin ölkənin təsviri sənətində öz bədii ifadəsini tapır. Biz bunu Dünya incəsənətinin müxtəlif tarixi dönmində izləmişik, Azərbaycan incəsənətində isə tarixi hadisələrə ilk sənətkar-vətəndaş münasibəti Bəhrüz Kəngərliyə yaradıcılığı ilə başlamışdı və sonrakı dövrlərdə də bu ənənə digər rəssamlarımız tərəfindən uğurla davam etdirilmişdir. Həm rəngkarlıq, həm qrafika, həm də heykəltəraşlıq sahəsində çalışan sənətkarlarımız Xocalı faciəsini öz prizmalarında keçirərək hadisələrə obyektiv qiymət verməyə çalışmışdılar. Və, bu baxımdan, həmin əsərlərin tarixi əhəmiyyəti çox böyükdür.

Xocalı faciəsinə dərhal münasibət göstərmiş sənətkarlarımızdan biri Xalq rəssamı, heykəltəraş Xanlar Əhmədov olmuşdur. Faciə baş verdikdən sonra məşhur tişə us-

tası bir il ərzində digər yaradıcı işlərini qırağa qoyaraq, həmin dəhşətli hadisələrə həsr olunmuş 25 heykəltəraşlıq kompozisiyası yaratmışdır. Bədii cəhətdən çox dəyərli olan bu əsərlərdə Xocalı faciəsinin çox maraqlı plastik həllini görmək mümkündür.

Xocalı mövzusu tanınmış rəssam Vaqif Ucatayın yaradıcılığında da xüsusi yer tutur. Rəssamın bu dəhşətli hadisələrə həsr etdiyi ən təsirli əsərlərindən biri “Xocalı” plakatıdır. Əsərin kompozisiya mərkəzini təşkil edən sinəsinə xəncər sancılmış körpənin obrazı nifrət və qəzəb hissi doğurur. Rəssamın Qarabağ müharibəsinə həsr etdiyi “Bax! Gör! Unutma!” adlı qrafik silsiləsində də Xocalı faciəsinə canlandıran əsərlərə xüsusi yer ayrılmışdır. Bu əsərlərə başlamazdan öncə rəssam yurdundan-yuvasında didərgin düşmüş insanlarla dəfələrlə görüşmüş, onların başına gələn müsibətləri dinləmiş və, nəticədə, çox təsirli və inandırıcı əsərlər yaratmağa nail olmuşdur.

Xocalı soyqırımını hadisələrinə yaradıcılığında mühüm yer ayıran sənətkarlarımızdan biri də Azərbaycanın Xalq rəssamı, professor, Natiq Əliyevdir. Məşhur heykəltəraşın Mexiko (2012), Sarayev (2012) və Ankara şəhərlərində (2014) Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsinə ucaldığı monumental abidələr maraqlı kompozisiya həlli və mövzunun dramatik ifadəsi ilə seçilir. Hər bir əsərdə faciə qadın obrazı ilə ifadə olunub. Bu obrazlar emosional baxımdan fərqli olsalar da, onların hər birində biz hadisənin dəhşətini, düşmənin qəddarlığını, insanların acısını hiss edirik.

Xocalı mövzusu və, ümumilikdə Qarabağ mövzusu, rəssam Asif Azərellinin də yaradıcılığında mühüm yer tutur. Rəssamın bu mövzuda yaratdığı ən təsirli əsərlərindən biri “Belə də haqsızlıq olar?” əsəridir. Üfüqi qurulmuş kompozisiyanın yuxarı küncündə qırmızı səmanın önündə düşmən tankları, öldürülmüş və yaralı Xocalı sakinləri təsvir olunub. Kompozisiyanın mərkəzi və ön hissəsində isə erməni əsgərinin ayaqları altında məhv olmuş maddi mədəniyyət nümunələrimiz – vaxtilə Xocalıda tapılmış saxsı qab parçaları, pərdəsi cırılmış tar, yarıya bölünmüş kamança, sındırılmış qaval, yerə atılmış Füzulinin kitabı, foto-şəkillər təsvir olunub. Bu vəhşi münasibət, əlbəttə ki, qəzəb və nifrət hissi oyatmaya bilməz.

Yaradıcılığının on ilindən çoxunu Xocalı soyqırımını mövzusunə həsr etmiş dəyərli sənətkarlarımızdan biri də Nazim Məmmədovdur. Rəssam baş verən hadisələrdən çox sarsılmış və Xocalı faciəsi baş verən gündən həyatının son günlərinə qədər 40-dan çox rəngkarlıq və qrafika əsərləri yaratmışdır. 2002-ci ildə rəssamın soyqırım hadisələrinə həsr etdiyi əsərlərindən ibarət “Xocalı harayı” adlı sərgisi keçirildi. Daha çox rejissor, rəssam-animator, abstrakt rəngkarlığın nümayəndəsi kimi tanınan Nazim Məmmədovu tamaşaçılar tamamilə fərqli rakursdan tanıdılar. Dəhşətli hadisələrin bütün mərhələlərini həyəcanlı, ekspressiv səpkidə ifadə edən rəssam, bir növ bu faciənin bədii salnaməsini yaratmışdır. Üslub, rəng, kompozisiya baxımından çox fərqli olan bu əsərlərə rəssam itihamedici məna-məzmun yükləyir. Silsiləyə daxil olan “Ailə əsirlikdə”, “Onu asıblar”, “Körpənin ölümü” və s. kimi təsirli əsərlər tamaşaçıda qəzəb, nifrət hissi doğurur, qisasa səsləyir.

Xocalı faciəsinə dolğun formada özündə ifadə edən, bir çox mənələrdə bu dəhşətli hadisələrin rəmzinə çevrilən abidələrdən biri də “Ana harayı” abidəsidir (Memarı

– Camal Rəşid Əlizadə, heykəltəraşları – Aslan, Mahmud və Teymur Rüstəmovlardır). Əsərdə məcbur yurdunu-yuvasını tərk etmiş və cansız körpəsini sinəsinə sıxmış ana obrazı canlandırılmışdır. Müəlliflər hündür postamentin üzərində ucaldıqları ananın obrazında həmin hadisənin ağrı-acısını ifadə etməyə nail olmuşdular. Postamentdə yerləşdirilmiş barelyeflərdə soyqırım zamanı öldürülmüş qadınların, uşaqların, qocaların obrazları yer alıb. Barelyeflərdən aşağıda isə soyqırım haqqında rəqəmli faktlar və öldürülmüş insanların siyahısı həkk olunub. Müəlliflər postamentdə işlədikləri barelyefləri və yazıları Ana obrazı ilə birləşdirərək çox təsirli əsər yaratmağa nail olmuşdular.

Xalq rəssamı Arif Hüseynov Xocalı faciəsinə münasibətini “Qarabağnamə – tarixin səhifələri” silsilə əsərində bildirmişdi. Silsiləyə daxil olan əsərlər tarixi faktlara əsaslanır və dəhşətli hadisələrin təsirli və emosional vizual ifadəsi ilə seçilir. Bu grafik əsərdə rəssam soyqırım haqqında yazılı məlumat verməklə bərabər şəhidlərin və dəhşətli hadisənin acısını yaşayan insanların hissələrini ağ-qara cizgilərlə mükəmməl şəkildə ifadə etmişdir.

Xocalı faciəsini özündə dolğun şəkildə əks etdirən monumental əsərlərdən biri də Günay Mehdizadənin yaratdığı “Bir baxışla Xocalı faciəsini yaşa” adlı əsəridir. Bu əsər rəssamın yaradıcılığında tarixi mövzuda yaradılan ən mühüm əsərdir. Yaratdığı çoxfıqurlu kompozisiyada Günay Mehdizadə faciənin çox geniş təsvirini vermiş, xocalıların yaşadığı dəhşəti, onların hissələrini inandırıcı formada vurğulamağa nail olmuşdur. Müəllif çalışmışdır ki, tamaşaçı bir baxışla Azərbaycan xalqının başına gələn faciəni hiss edə bilsin. Doğrudan da, rəssam, çox təsirli, emosional əsər yaratmaqla qarşısına qoyduğu məqsədə uğurla nail olmuşdur. Eyni zamanda, Günay Mehdizadə hadisənin drammatizmi ilə bərabər, bu torpaqların bir gün tarixi sahiblərinə qayıdacağı ümidini də kiçik detallarla ifadə etmişdi. Arxa planda, dağın zirvəsində ucalan Azərbaycan bayrağı buna bir işarə idi.

Xocalı soyqırımı elə bir mövzudur ki, bu mövzuya müraciət hər bir sənətkarın vətəndaş borcudur. Haqlarında bəhs etdiyim rəssamlardan başqa bu mövzuya müraciət edən sənətkarlar arasında Sirius Mirzəzadənin, Fərman Qulamovun, Mayis Əliyevin, Arif Həsənovun, Zakir Əhmədovun, Cəlil Qaryağdının, Aydın Rəcəbovun və digərlərinin adını çəkmək olar. Bu sənətkarlardan başqa ölkəmizdən kənarında yaşayan sənətkar-soydaşlarımızın yaradıcılığında da Xocalı faciəsi öz əksini tapmışdır. Bu mənada Türkiyədə yaşayan yaradıcı soydaşlarımızın fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Heykəltəraş Səid Rüstəmin “Xocalı” kompozisiyasında, Əli Verdiyevin “Xocalı soyqırımı”, Ədalət Qaranın “Xocalı faciəsi” və digər sənətkarlarımızın yaradıcılığında erməni vandalizmi və yaşananların dəhşəti öz bədii-emosional ifadəsini tapmışdır. Uzun illərdir Türkiyədə yaşayan rəssam Məhəmməd Əliyevin yaradıcılığında da Xocalı mövzusu xüsusi yer tutur. “Xocalı vəhşiliyi”, “Şəhid əsgər”, “Xocalıda qadın qırğını” əsərlərində rəssam tarixi faktların yüksək bədii ifadəliliyinə nail olub. Bu əsərlər arasında “Şəhid əsgər” əsərini xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Kompozisiya quruluşuna görə A. Matis və P. Pi-

kassonu xatırladan əsərin mərkəzi hissəsini şəhid olmuş əsgərin cəsədi tutur. Rəssam əlləri, ayaqları bağlı əsgərin üzərinə kəskin işıq salaraq onun obrazını gecənin qaranlığından çıxarır, bununla da hadisənin ağırlığını, gərginliyini daha aydın şəkildə vurğulamağa nail olur. Tünd, kontrastlı kolorit, lampa tək ətrafı işıqlandıran ayın təsviri, kompozisiyanın aşağı hissəsindəki qanlı gölməçə hadisənin ekpressiyasını bir qədər də gücləndirir və dərin emosional təsir bağışlayır.

Xaricdə yaşayan yaradıcı-soydaşlarımızdan Almaniyada məskunlaşan Əşrəf Heybətovun adını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Rəssam Xocalı faciəsinə həsr etdiyi 20-dən çox əsərində dəhşətli hadisələrin həyəcanını, ekpressiyasını intensiv rəng kontrastlarının köməyi ilə mükəmməl şəkildə ifadə etmişdir. Rəssamın “Xocalı faciəsi”, “Son gecə”. “Xocalı soyqırımı” və digər əsərlərinin nümayiş olunduğu Berlin, Vyana sərgiləri Azərbaycan həqiqətlərinin Dünya ictimayətinə çatdırılması baxımından çox önəmli rol oynayırlar.

32 il öncə ermənilərin Xocalıda törətdikləri qətliyə Azərbaycan xalqı heç zaman unutmayacaq. Torpaqlarımız azad olunsa da, tarixi ədalət bərpa olunsa da, biz bu dəhşətli hadisələri unutmamalıyıq, gələcək nəsillərə ötürməliyik və, bu baxımdan, yaradıcı insanların fəaliyyəti, onların yaratdığı əsərlərin bədii-tarixi əhəmiyyəti çox böyükdür.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Z. A. Qarabağ savaşı rənglərin işığında // Mədəniyyət, №6. Bakı, 2020
2. Salamzadə Ə. Xocalı faciəsi Azərbaycan təsviri sənətində // Xalq qazeti. Bakı, 2019. 23 fevral, s. 6
3. Mexikoda Xocalı soyqırımı abidəsi. URL: [xocali-soyqirimi-abidesi-mexiko-4 | QAZAX](http://xocali-soyqirimi-abidesi-mexiko-4|QAZAX) (qazaxib.az)
4. [Sarayevoda Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə yenidən qurulan “Dostluq parkı”nın və Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidənin açılışı](http://sarayevoda.heydar.aliyev.fondunun.teshebbusu.ile.yeniden.qurulan.dostluq.parki) olub (mfa.gov.az)
5. [Xalq rəssamı Arif Hüseynovun “Qarabağnamə. Tarixin səhifələri” kitabının təqdimatı](http://xalq.rassami.arif.huseynovun.qarabagname.tarixin.sahifeleri) olub - AZERTAC (azertag.az)
6. [Bakı Xoreografiya Akademiyasında “Xocalı həftəsi” təşkil edilib](http://baki.xoreografiya.akademiyasinda.xocali.haftasi.teskil.edilib) - Ümumi xəbərlər | Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi (culture.gov.az)
7. Xocalı faciəsinə həsr olunmuş sərgi keçirildi (medeniyyetv.az)

Райиха Шаиг кызы Маммадли Трагедия Ходжалы в контексте изобразительного искусства

Резюме: В статье рассказывается про Ходжалинский геноцид, являющийся одной из самых страшных страниц современной азербайджанской истории, и его отражение в изобразительном искусстве.

События, происходящие в разные периоды истории, как правило, находят свое отражение в работах творческих людей. Тема геноцида Ходжалы является важной частью творчества наших художников, работающих как в живописи, графике, так и в скульптуре. Х. Ахмедов, В. Уджатай, Н. Алиев, А. Азерелли, Н. Мамедов и другие видные представители азербайджанского изобразительного искусства неоднократно обращались к этой теме и создали произведения, полностью описывающие боль этого страшного события.

Ключевые слова: Ходжалы, геноцид, изобразительное искусство, живопись, графика, скульптура.

Rayiha Shaig Mammadli

Khojaly Tragedy and its Expression in Fine Art

Summary: The article is about the Khojaly genocide, one of the most horrible pages of modern Azerbaijani history, and its expression in fine arts.

The events taking place in different periods of history are reflected in the works of creative people. The theme of the Khojaly genocide is an important part of the creativity of our artists working in painting, graphic art and sculpture. H. Ahmadov, V. Ujatay, N. Aliyev, A. Azerelli, N. Mammadov and other prominent representatives of Azerbaijani fine arts have repeatedly addressed this theme and created works that fully describe the pain of this terrible event.

Keywords: Khojaly, genocide, fine arts, painting, graphics, sculpture.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.06.2024